

Několik poznámek k problematice norem a metanorem v právní axiologii

Some notes on the issue of standards and metanorof legal axiology

Vladimír Zoubek

Klíčové slová:

klasifikace právních principů, právní principy hmotné a procesní, obecné právní myšlenky, legislativa a právní axiologie.

Key words:

classification of legal principles, legal principles of substantive and procedural, general legal ideas, legislation and legal exiology

1. Historický vstup do problému právních principů

V průběhu věků se při používání práva vytvořila obecná pravidla, která jsou uznávána jako zásady spravedlnosti, a to i tehdy, jestliže nejsou normativně vyjádřena v daném právním řádu. Viktor Knapp¹ uvádí, že tato pravidla, i když v pozitivním právu někdy nejsou bez výjimky, jsou velmi instruktivní a jsou užitečnou pomůckou pro právní myšlení i pro vypěstování právního vědomí. Za základní z nich lze považovat citovanou zásadu, že to, **co není zákonem zakázáno, je dovoleno**². Krom toho jsou například uváděna některá pravidla další, formulovaná zpravidla v jazyce latinském³.

“Pacta sunt servanda”. Smlouvy mají být dodržovány. Tato zásada se někdy považuje za nejvyšší zásadu právní, resp. za nejvyšší přirozenou právní normu, od které je odvozeno veškeré právo⁴.

“Nemo iudex in causa sua”. Nikdo nesmí být soudcem ve vlastní věci. Ve sporu mezi dvěma musí vždy rozhodovat nezávislý třetí; tato zásada je obecná a je i jednou z uznávaných zásad tzv. *natural justice* v anglickém právu.

“Neminem laedere”. Nikomu neškodit. Tato zásada, která už byla zmíněna, znamená, že každý se má chovat tak, aby nerušil práva jiného (aby nikomu nepůsobil újmu); v římském právu byla považována za jednu z tří základních složek spravedlnosti. S touto zásadou myšlenkově souvisí zásada **Aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiorum (Je spravedlivé neobohacovat se na úkor jiného)**.

“Suum cuique tribuere” nebo zkráceně **“Suum cuique”**. Dát každému, což jeho jest, resp. ve zkrácené formě: každému, což jeho jest. Tato zásada tvořila v římském právu další základní složku spravedlnosti. Třetí její složkou byla zásada *Honeste vivere*, tj. počestně žít, která ale není zásadou právní a do pojmu spravedlnosti nepatří.

“Ignorantia iuris non excusat”. Neznalost práva neomlouvá. Již zmíněná zásada znamenající, že se nikdo nemůže zprostit odpovědnosti tím, že neznal právo⁵.

“Audiatur et altera pars”. Je třeba vždy slyšet i druhou stranu. Základní zásada řízení a rozhodování o každém sporu; v trestním řízení znamená, že nikdo nemůže být odsouzen, aniž byl slyšen, tj. aniž mu byla dána možnost k obhajobě.

¹ Knapp V. Teorie práva / V. Knapp. – Praha : C.H. Beck, 1995. – S. 83.

² Čl. 2, odst. 3 Listiny základních práv a svobod.

³ Nutno zdůraznit, že právní principy jsou “obecnější” nežli normy, jsou součástí jurisprudence, netvoří řád, mnohdy si odporují v jednotlivostech, nejsou mnohdy „psané v právních pramenech“, nejsou většinou “přímou použitelné” (práva a povinnosti z nich nejsou přímo aplikovatelné) a jsou především interpretačními prostředky a vodítky ke zjištění ratio iuris.

⁴ Též: *Promissio boni viri est obligatio* (pro čestného člověka je slib závazkem).

⁵ Vtipná a sarkastická je poznámka polského básníka a aforisty Stanislava Jerzy Lece: “Neznalost práva nezbavuje odpovědnosti. Znalost však často”. Též varianta: “*Ignorantia legis neminem excusat*” (“Neznalost zákona nikoho neomlouvá”); “*Ignorantia iuris neminem excusat, ignorantia facti non nocet*” (“Neznalost práva nikoho neomlouvá, neznalost faktu neškodí”).

“Iustitia nemini neganda”. *Spravedlnost nesmí být nikomu odeprána.* Znamená, že každý má právo, aby o jeho věci bylo po právu rozhodnuto.

“In dubio mitius”. *V pochybnostech mírněji.* Při rozhodování má být v pochybnostech vždy rozhodnuto příznivěji pro toho, o kom se rozhoduje. V trestním právu se dnes používá **in dubio pro reo**, tj. **v pochybnostech ve prospěch obžalovaného**, což vyplývá z **presumpce nevinny**.

“Ne bis in idem”. Nebo: **“Bis de eadem re ne sit actio”.** *Ne dvakrát o tomtéž.* Nebo: **O téže věci nesmí být dvakrát rozhodováno.** Jedna ze základních zásad jakéhokoliv právního procesu, zabezpečující právní jistotu, podle níž o věci jednou pravomocně rozhodnuté nesmí být rozhodováno podruhé⁶.

“Nullum crimen, nulla poena, nullus processus criminalis sine lege”. *Není zločinu, není trestu, nestanoví-li tak zákon, a jen podle zákona se může konat trestní řízení*⁷. Základní zásady trestního práva zajišťující právní jistotu obviněného, resp. obžalovaného. Poslední z nich se blíží právo na “due process of law” které tvoří jednu ze základních zásad ústavního práva USA.

“Quieta non movere” (řecky: **“Mé kinein akinéta”**). **Nehýbat tím, co je v klidu.** Tato zásada znamená, že nikdo nemá svémocně rušit pokojný stav. Domnívá-li se, že má lepší právo, má se obrátit o jeho prosazení na soud či na jiný k tomu příslušný státní orgán.

2. Metanormativní části právního systému a právní principy

Přestože základem práva v objektivním smyslu jsou právní normy, určitou funkci v něm mají i metanormativní prvky. **Metanormativní části** právního systému jsou zvláště **definice**, a to definice vágních, ale závazných pojmů (např. kdo je veřejný činitel, osoba blízká, co je trestný čin atd.). Obdobou definic jsou explikace, t. j. výčty určitých znaků zákonných pojmů. Přestože legální definice samy nejsou normami, neboť nemají preskriptivní charakter, napomáhají právní regulaci, neboť jako součásti zákonů jsou formálně závazné. Normativně tedy působí ve vazbě na právní normy. Vedle zákonných definic v právním systému určitou roli hrají i vymezení právních pojmů provedená soudy (v České republice zvláště Ústavním soudem, Nejvyšším soudem a Nejvyšším správním soudem) a doktrínou, tj. právní vědou.

Připomenout je třeba též **legislativní zkratky**, např. odkazující ustanovení v textu právního předpisu či pod čarou.

Zvláštním případem metanormativních částí zákonů jsou **preambule**, tj. ustanovení uvozující právní předpisy (nejčastěji ústavy, ale někdy i běžné zákony), popř. mezinárodní smlouvy. Zdůrazňují často určité základní ideje, vyjadřují se k historickému kontextu, ve kterém byla norma vydána apod. O jejich závaznosti se v odborné literatuře vedou spory, přispívají však nesporně svým obsahem k výkladu vlastního textu zákona či ústavy.

Nejvýznamnější částí objektivního platného práva vedle právních norem jsou **právní principy**. Jsou to vůdčí zásady, na kterých stojí právní systém jako celek i jednotlivá právní odvětví. Právní principy mají preskriptivní charakter, stejně jako právní normy, zároveň se však od nich ve dvou směrech odlišují.

Prvním z těchto rozdílů je, že **mají vyšší míru obecnosti než normy**. Stanoví v té nejobecnější formě právní postup, kterým se normy (a procesy jejich interpretace a aplikace) řídí. Z právních principů nevyplývají bezprostředně práva a povinnosti finálním recipientům právních norem. Z hlediska tvorby práva představují **obecné regulativní ideje**, které musí normotvůrce dodržet z hlediska axiologické a teologické konzistence právního řádu. V obdobném smyslu se používají při řešení obtížných právních případů zvláště vyššími soudy, kdy je třeba posoudit relevanci mezi konkrétní právní úpravou a jejími principiálními východisky. V podmínkách kontinentálního typu právní kultury je tato úloha svěřena ústavním soudům, resp. obdobně nazvaným soudním orgánům ochrany ústavnosti, které mohou i kvalifikovaným způsobem zasáhnout do právního řádu, mají-li za to, že normativní právní úprava v určité věci není konzistentní s právními principy, z nichž má vycházet. Právní principy však musí respektovat při interpretační a aplikační činnosti všechny soudy i správní úřady, státní zástupci apod. Podstatná část z nich je explicitně stanovena na ústavní úrovni a hovoří se někdy

⁶ Čl. 40, odst. 5 Listiny základních práv a svobod: “Nemo debet bis vexari pro una et eadem causa” (“Nikdo nemá být dvakrát stíhán pro jednu a tutéž věc.”).

⁷ Čl. 39 Listiny základních práv a svobod (Tryzna J. Právní principy a právní argumentace / J. Tryzna. – Praha : Auditorium, 2010. – S. 123–182).

o *prostupování ústavních principů celým právním řádem*. Z hlediska mezinárodního a evropského práva jsou stěžejní principy vyloženy v judikatuře mezinárodních soudů, Mezinárodního soudního dvora se sídlem v Haagu (soudního orgánu OSN), Evropského soudu pro lidská práva se sídlem ve Štrasburku (soudního orgánu Rady Evropy), Evropského soudního dvora a Soudu prvního stupně se sídlem v Lucemburku (soudní instance Evropských společenství, resp. Evropské unie).

Mezi právními normami a právními principy je ještě jedna významná odlišnost. Na rozdíl od norem pro ně neplatí výše uvedené logické vztahy. **Právní principy mohou mít, a nezřídka mají, kontradiktorní charakter.** Zatímco dvě normy, které stanoví, že chování *a* je zakázáno a chování *non a* je rovněž zakázáno, považujeme za logicky neslučitelná, pro právní principy toto neplatí. Protože právní principy jsou úzce spjaty s určitými pro právo významnými hodnotami, které nutně z povahy věci nejsou vždy v plném rozsahu slučitelné, uplatňuje se při jejich použití **metoda vyvažování**, spočívající v relativní preferenci jednoho principu před druhým pro daný případ, event. **metoda specifikace**, spočívající v omezení platnosti principu pro určité případy.

Právní principy lze klasifikovat z více hledisek. Můžeme je například rozdělit na **tradiční principy**, přítomné v právu v jistých modifikacích snad ve všech právních systémech, přestože ne vždy byly v praxi dodržovány, resp. ne vždy musí i v současnosti platit bezvýjimečně, **a principy moderního práva**, uplatňované od konce 18. století a doplňované o nejnovější v posledních desetiletích. K tradičním patří např. zásada *pacta sunt servanda* (smlouvy je nutno dodržovat), zásada *audiatur et altera pars* (je třeba slyšet i druhou stranu), zásada *nemo iudex in causa sua* (nikdo nesmí být soudcem ve vlastní věci), zásada *nemo iudex sine actore* (není soudce bez žalobce), zásada *neminem laedere* (nikomu neškodit). Principy moderního práva jsou zvláště zásada *legální licence*, její opak pro činnost orgánů veřejné moci, zásada *enumerativnosti veřejnoprávních pretenzí*, podle níž veřejnou moc lze uplatňovat jen v případech, mezích a způsoby, které stanoví zákon, zásada *ignorantia legis non excusat* (neznalost zákona neomlouvá) a s ní spojená zásada předvídatelnosti práva, zásada *nullum crimen, nulla poena, nullus processus criminalis sine lege* (není zločinu, není trestu, není trestního řízení bez zákona), zásada *rovnosti před zákonem*, zásada *přiměřenosti* a související s ní zásada *proporcionality*, zásada *legitimního očekávání*, stanovící, že určitý právní subjekt oprávněně očekával určitý postup a jeho výsledek.

Dále lze upozornit na **principy platné jen v určitých právních odvětvích** (např. v trestním právu je to vedle zásady *nullum crimen, nulla poena, nullus processus criminalis sine lege* rovněž zásada *presumpce nevinoty*).

Obdobně jako právní normy, i právní principy lze dělit na **hmotněprávní**, (např. zásada *neminem laedere*, zásada *legální licence*, zásada *nullum crimen, nulla poena sine lege*), a **procesněprávní** (např. zásada *nemo iudex sine actore, nemo iudex in causa sua nemo nullus processus criminalis sine lege*).

Záver

Římsko právní principy utvářely axiologicky po tisíciletí evropskou právní kulturu. V současné době univerzalizmu základních lidských práv a svobod (zejména v oblasti vědy mezinárodního práva) složí právní principy k pochopení střetů právních kultur v globálním měřítku.

Zhrnutie

Právní kultury (zvláště právo římské) pracuje po tisíciletí s právními principy, které dnes chápeme jako obecné právní myšlenky. Právní principy slouží k interpretaci právních textů a v mezích *de lege ferenda* ke stabilizaci legislativy.

Summary

Legal culture (especially Roman law) works for millennia with the legal principles that we understand today as general legal ideas. Legal principles used to interpret legal texts and within the limits of *de lege ferenda* to stabilize legislation.

▼ **Zoznam použitej literatúry:**

1. Knapp V. Teorie práva / V. Knapp. – Praha : C.H. Beck, 1995. – 247 s.
2. Zoubek V. Právověda a státověda. Úvod do právního a státovědního myšlení / V. Zoubek. – Plzeň : Aleš Čeněk, 2010. – 700 s.
3. Tryzna J. Právní principy a právní argumentace / J. Tryzna. – Praha : Auditorium, 2010. – 230 s.